

УДК 347.6

Фомічова Н. В., к.ю.н., доцент кафедри
цивільного права НУ "ОЮА"

Проблема відповідальності спадкоємця за борговими зобов'язаннями спадкодавця в Україні

Стаття присвячена дослідженню відповідальності спадкоємців по боргам спадкодавця. Основна увага зосереджена на межі відповідальності спадкоємців по боргам спадкодавця, погашення боргів перед кредиторами спадкодавця, а також, коли саме спадкоємці зобов'язанні задовольнити вимоги кредиторів. Визначенні основні проблеми та перспективи розвитку спадкового права України.

Ключові слова: спадкове право, спадщина, прийняття спадщини, борги, відповідальність спадкоємців, кредитори.

Статья посвящена исследованию ответственности наследников по долгам наследодателя. Основное внимание уделено пределу ответственности наследников по долгам наследодателя, погашению долгов перед кредиторами наследодателя, а также, когда именно наследники обязаны удовлетворить требования кредиторов. Определены основные проблемы и перспективы развития наследственного права Украины.

Ключевые слова: наследственное право, наследство, принятие наследства, долги, ответственность наследников, кредиторы.

The article deals with the heirs' liability for debts of the testator. The focus is on the limit of heirs' liability for the testator's debts, repayment of debts to creditors of the testator, and when it is required that the heirs are obliged to meet the demands of creditors. The main problems and prospects of development of inheritance law of Ukraine are determined.

Keywords: inheritance law, inheritance, adoption of legacy, debts, liability of heirs, creditors.

Прийняття спадщини є вольовий акт спадкоємця за законом або заповітом, в результаті якого він заміщає спадкодавця у всій сукупності майнових прав і обов'язків, інших майнових станів, учасником яких за життя був спадкодавець. Прийняттям спадщини забезпечується досягнення результату успадкування, тобто перехід до спадкоємців всієї спадкової маси. Згідно ст. 1218 Цивільного Кодексу України (далі ЦК України), до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Актуальності обраного дослідження зумовлена необхідністю дослідження відповідальності спадкоємця за борговими зобов'язаннями спадкодавця за цивільним законодавством України.

Метою дослідження є аналіз та визначення основних проблем відповідальності спадкоємців, а також формування відповідних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України. Для досягнення даної мети були поставлені такі завдання: коли спадкоємець зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора; на який момент визначаються межі відповідальності спадкоємця за борговими зобов'язаннями спадкодавця; погашення боргових зобов'язань до видачі свідоцтва про право на спадщину.

Зазначеним питанням були присвячені праці видатних вчених по спадковому праву, таких як: Г.Ф. Шершеневича, Ю.К. Толстого, З.В. Ромовської, Є.О. Харитоновна, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Є.О. Рябоконт, В.В. Васильченко, Л.К. Буркацького, О.Є.Кухарєва

та ін. На сьогодні важливою та такою, що одержала неоднакове розуміння в науці та юридичній практиці, є норма ст. 1282 ЦК України – «обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора».

Спадщина складається із сукупності прав і обов'язків спадкодавця, що переходять до спадкоємців як одне ціле та становлять спадковий актив. Спадщину називають спадковою масою або спадковим майном. Акт прийняття спадщини являє собою односторонній правочин та носить універсальний характер [1]. Прийняття спадщини розповсюджується на все спадкове майно, яким би воно не було, в чому б воно не виражалось і де б воно не знаходилося. Але не всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя, здатні за своєю природою переходити до інших осіб. Так, згідно зі ст. 1219 ЦК України не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця.

Приймаючи спадщину спадкоємець може навіть і не передбачати, що саме входить до складу спадщини. В спадкову масу може входити крім квартири, машини, банківського рахунку, також боргові зобов'язання, які прийняв на себе спадкодавець перед фізичними або юридичними особами-кредиторами. Згідно з чинним законодавством спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою (ст. 1129 ЦК України). Після відкриття спадщини у спадкоємців за законом або за заповітом виникає право на спадкування, це право є суб'єктивним цивільним правом, зміст якого полягає у можливості спадкоємцями прийняти спадщину або відмовитися від неї [2, с. 69] в межах встановлених строків для прийняття спадщини (ст. 1270 ЦК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 1282 ЦК України вимоги кредиторів спадкоємці зобов'язані задовольнити шляхом одноразового платежу, якщо домовленістю між спадкоємцями та кредитором інше не встановлено.

Згідно із законодавством вимоги кредитора до спадкоємців підлягають задоволенню раніше, ніж видається свідоцтво про право на спадщину, про що додатково свідчить положення п. 2 ч. 1 ст. 64 Закону України «Про нотаріат». Задоволення претензій кредитора здійснюється ще до прийняття спадщини одним чи всіма спадкоємцями або до видачі територіальній громаді свідоцтва про право на спадщину [3].

Варто зауважити, що з часу відкриття спадщини до її прийняття спадкоємцями спадкову масу прийнято називати «лежачою спадщиною». Існує думка, що «лежача спадщина» не може належати спадкоємцям, оскільки у момент відкриття спадщини у них виникає лише право на прийняття спадщини, а не право на спадщину [4, с. 556]. Але Є.О. Рябоконь, вважає, що у проміжку між моментами відкриття та прийняттям спадщини спадкоємцями, спадкова маса тимчасово може не мати свого суб'єкта, але протягом цього періоду її не можна визнавати безхазяйною, оскільки в кінцевому підсумку спадщина буде прийнятою спадкоємцями або перейде у власність територіальної громади, тобто цей суб'єкт обов'язково з'явиться [5, с. 15].

Г.Ф. Шершеневич, вважає, що особа яка має право спадкування з часу відкриття спадщини, не може ще вважатися суб'єктом тих відносин, у яких перебував спадкодавець. Така особа ще не має ні права власності, ні права вимоги, ані заставного права і жодного іншого з тих, що належали спадкодавцю [6, с. 511]. В.В. Васильченко з цього приводу зазначає, що прийняття спадщини вважається актом виключного значення, оскільки саме в момент її прийняття наступає спадкове правонаступництво, яке має зворотну силу стосовно часу відкриття спадщини [7, с. 78].

У ч. 5 ст. 1268 ЦК України зазначено, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини. Підтримуємо думку, що зазначене положення спрямоване на усунення невизначеності в суб'єкті права власності на спадкове майно у період часу від моменту відкриття спадщини до її фактичного прийняття [8, с. 23].

Наприклад, якщо спадщина потребує охорони на спадкоємців може бути покладений обов'язок щодо сплати можливих витрат по охороні спадкового майна. Також положення ч. 5 ст. 1268 ЦК України має важливе значення для охорони законних прав спадкоємців, оскільки у разі прийняття ними спадщини, вони набувають право не лише на майно, що виявилось в наявності на момент прийняття спадщини, а й на майно, що було в наявності на момент її відкриття [9, с. 97].

Вважаємо, що у момент смерті спадкодавця спадщина тільки відкривається для спадкоємців, цей момент представляє лише першу стадію спадкового правонаступництва та далеко не завжди з цим моментом пов'язаний перехід спадщини до спадкоємців.

Закликання до спадкування в силу смерті спадкодавця та родинних зв'язків з ним не є підставою для пред'явлення вимоги кредитором спадкодавця [9, с. 114], тому що у день смерті спадкодавця відбувається тільки відкриття спадщини.

Розглянемо приклад, коли в спадкову масу може дістатися банківський кредит. Згідно із законодавством зобов'язання з погашення кредиту переходять до спадкоємців у повному обсязі, у разі прийняття ними спадщини та успадковується, так само, як і будь-яке майно. Спадкоємцям, які приймають спадщину, часто радять платити за кредитом з перших днів після смерті боржника-спадкодавця, нібито щоб не було прострочення і штрафів. Також в більшості випадків банки зобов'язують спадкоємців, які отримали спадщину, платити по кредитах за повною програмою: з усіма відсотками, штрафами і пенею. З цього приводу, позиція Верховного суду України така, що спадкоємець зобов'язаний виплачувати взятий померлим кредит, а банк повинен скасувати всі відсотки і нараховані штрафи, за прострочення оплати кредиту. Позиція суду ґрунтується на тому, що з моменту смерті боржника до моменту вступу його спадкоємця в права спадщини спадкоємець не мав зобов'язань по цьому боргу, а отже, зобов'язаний платити тільки платежі, встановлені на день смерті боржника. У більшості випадків банки навіть знаючи позицію Верховного суду змушують спадкоємців платити також пеню і відсотки по кредиту.

Але кредитор має право вимагати від спадкоємців виплати кредиту, а відсотків і штрафів, які були нараховані за прострочення кредиту, не має право.

Вважаємо, що у день смерті спадкодавця відбувається тільки відкриття спадщини і протягом встановлених строків для прийняття спадщини спадкоємці можуть подавати заяви про прийняття спадщини. Після спливу строків для прийняття спадщини вони вступають в права спадкування, і тільки після цього у них виникає зобов'язання платити за боргами спадкодавця. З моменту смерті боржника-спадкодавця до моменту вступу спадкоємця в права спадщини, спадкоємці фактично не мають зобов'язань по цьому боргу, а отже, зобов'язані погасити тільки платежі, зафіксовані на день смерті спадкодавця.

Деякі вчені підкреслюють, що у нормі ч. 2 ст. 1281 ЦК України вжито дієслово «пред'являються», а не словосполучення «борги погашаються». Правовий зміст претензії в цьому конкретному випадку не регламентований законом, а залежить

від дій спадкоємців [10, с. 474]. З цього слідує, що можливі різні варіанти поведінки суб'єктів спадкових правовідносин. Наприклад, у разі коли спадкоємці прийняли спадщину і згодні платити, банк може запропонувати їм переоформити кредитний договір шляхом підписання додаткової угоди про переведення боргу на спадкоємця. Таке правонаступництво допустиме згідно зі ст. 528 ЦК України, оскільки обов'язки успадковуються в тому стані, якими вони були при житті спадкодавця з урахуванням строку для прийняття спадщини.

Коли спадкоємці протягом розумного строку не погасили борги перед кредитором, у такому випадку вже можна вести мову про відповідальність спадкоємців, але вже як про відповідальність боржника. У разі коли спадкоємці протягом розумного строку не погасили борги перед кредитором, до них можуть бути застосовані міри цивільної відповідальності за невиконання грошового зобов'язання [11, с. 69].

Питання з погашенням кредиту спадкоємцями може вирішуватися також наступним способом: якщо у померлого була страховка життя, то маючи її, спадкоємці можуть отримати виплату, і відшкодувати суму кредиту. Якщо страховки не було, то повертати кредитний борг доведеться спадкоємцям померлого. Вважаємо, що краще страхувати своє життя, якщо беруться великі кредити, якщо боржник помере, тоді інші члени сім'ї будуть в змозі оплатити його.

Згідно зі ст. 1298 ЦК України свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення шести місяців з часу відкриття спадщини. Після завершення цього строку спадкоємці вступають у права спадщини і тільки після цього у них з'являється обов'язок платити по боргах померлого.

Спадкоємці не зобов'язані погашати борги померлого з перших днів після його смерті, а тільки з моменту вступу в права спадщини, тобто через шість місяців.

Якщо ж спадкоємці померлого не бажають погашати кредитний борг, або визнавати його, банк після вступу спадкоємців в права спадкування вдається до звичайних процедур по роботі з боржниками, наприклад, звертає стягнення на заставу, якщо така була.

Якщо ж спадкоємці не бажають приймати спадщину обтяжену кредитним боргом, вони мають право відмовитися від такого кредиту. Але згідно із законодавством доведеться відмовитися не тільки від кредиту, або іншого боргу, а й від усієї спадщини в цілому. Не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням (ч. 2 ст. 1268 ЦК України).

Якщо спадкодавець у заповіті визначив особу виконавця заповіту, кредитор може пред'явити вимоги до виконавця заповіту, не чекаючи прийняття спадщини спадкоємцями. До прийняття спадщини спадкоємцями, кредитор свої претензії подає у письмовій формі нотаріусу за місцем відкриття спадщини, незалежно від строку настання права на пред'явлення вимог. Про одержання претензії нотаріус має повідомити спадкоємців та виконавця заповіту.

У ч. 2 ст. 1281 ЦК України зазначено, що кредиторів спадкодавця належить протягом шести місяців від дня, коли він дізнався про відкриття спадщини, пред'явити свої вимоги до спадкоємців, які прийняли спадщину, незалежно від настання строку вимоги. Для пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців встановлено строк тривалістю у шість місяців, який обчислюється з дня, коли кредитор дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини. Поряд з шестимісячним строком для пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, також є строк в

один рік. Такий строк обчислюється від дня настання строку вимоги. Цей строк застосовується тоді, коли кредитор не знав і не міг знати про відкриття спадщини [12, с. 847].

З приводу цього Л.К. Буркацький зазначає, що строки пред'явлення вимог кредитора до спадкоємців не залежить від часу відкриття спадщини, а залежать від того, коли кредитор дізнався або міг дізнатися про смерть боржника [13, с. 233].

З цього випливає, що не незалежно від строку настання права вимоги, кредитор має отримати борг раніше, ніж спадкоємці отримуватимуть спадщину.

Строк для пред'явлення претензії в тому разі, коли кредитор не знав і не міг знати про відкриття спадщини (до одного року), перекидає строк для прийняття спадщини (шість місяців). Зазначене свідчить, що спадкоємці будуть відповідати за борги спадкодавця протягом шести місяців після прийняття спадщини, тобто успадковуватимуть разом із правами спадкодавця також його обов'язки у невизначеному розмірі, але за загальним правилом, їх розмір має знаходитись у межах отриманої спадщини.

Підтримуємо думку, що доцільним є покладання обов'язку щодо обов'язкового відкриття спадщини та зобов'язання спадкоємців не здійснювати цивільних правочинів щодо відчуження майна спадкодавця протягом строку можливого звернення кредиторів [10, с. 11].

З метою забезпечення інтересів кредиторів та запобігання випадків ухилення спадкоємців від виконання цивільно-правових обов'язків, закон зобов'язує спадкоємців повідомити кредитора-спадкодавця про відкриття спадщини, якщо звичайно, вони знали про боргові обтяження спадкодавця (ч.1 ст. 1281 ЦК України). Також аналогічний обов'язок покладений і на виконавця заповіту (ч.1 ст. 1290 ЦК України). Приховання факту смерті спадкодавця від кредитора може привести до відкладення строків пред'явлення вимог до спадкоємців, а також до пред'явлення додаткових вимог кредитора щодо відшкодування йому витрат, пов'язаних із тривалим невиконанням боргових зобов'язань. Деякі вчені зазначають, що приховання факту смерті спадкодавця від кредитора, може бути підставою для продовження строку для пред'явлення кредитором вимог спадкоємців на строк навіть до трьох років [10, с. 473].

Кредитор спадкодавця який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину у строки, встановлені ст. 1281 ЦК України позбавляється права вимоги. Строки пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, З.В. Ромовська називає перетинальними [11, с. 67].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що час погашення боргів чітко не визначено. З абзацу 2 ч. 2 ст.1282 ЦК України можна припустити, що задоволення вимог кредитора має здійснюватися після отримання спадкоємцями спадщини в натурі. Вважаємо, що свої вимоги кредитор може пред'явити до спадкоємців після прийняття спадщини. У день смерті спадкодавця відбувається тільки відкриття спадщини і протягом встановлених строків для прийняття спадщини спадкоємці можуть подавати заяви про прийняття спадщини. Після спливу строків для прийняття спадщини вони вступають в права спадкування, і тільки після цього у них виникає зобов'язання платити за боргами спадкодавця. З моменту смерті боржника-спадкодавця до моменту вступу спадкоємця в права спадщини, спадкоємці фактично не мають зобов'язань по боргам спадкодавця.

Таким чином, умовою відповідальності спадкоємця по боргам спадкодавця є факт

прийняття спадщини. Закликання до спадкування в силу смерті спадкодавця та родинних зв'язків з ним не є підставою для пред'явлення вимоги кредитором спадкодавця до спадкоємців. Спадкоємці не зобов'язані погашати заборгованість спадкодавця з перших днів після його смерті, а мають право з моменту прийняття спадщини, тобто через шість місяців. Межі відповідальності спадкоємця по боргам спадкодавця визначаються на момент відкриття спадщини, а не на момент прийняття спадщини або звернення кредитора.

Також доцільним є покладання обов'язку щодо обов'язкового відкриття спадщини та зобов'язання спадкоємців не здійснювати цивільних правочинів щодо відчуження майна спадкодавця протягом строку можливого звернення кредиторів. Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до спадкоємців, що прийняли спадщину у строки, встановлені ст. 1281 ЦК України, позбавляється права вимоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жуковський О. Спадщина та строки її прийняття [Електронний ресурс] / О. Жуковський // Рівненська газета. — 2009. — 5 берез. — Режим доступу до газ.: <http://www.gazeta.rv.ua/articles/view/2009-03-05/13857.html>
2. Толстой Ю. К. Наследственное право / Ю. К. Толстой. — М.: Проспект, 2000. — 224 с.
3. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. - № 39. — Ст. 383.
4. Гражданское право: учебник: в 3 т. / [Е. Ю. Валявина, Н. Д. Егоров, И. В. Елисеєв и др.]; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — [4-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Проспект: Велби, 2007. — Т. 3. — 624 с.
5. Рябоконт Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. О. Рябоконт. — К., 2002. — 20 с.
6. Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — Тула: Автограф, 2001. — 719 с.
7. Васильченко В. В. Юридичні факти в динаміці спадкового правонаступництва / В. В. Васильченко // Вісник Запорізького державного університету. — 2003. — № 1. — С. 74 - 78.
8. Васильченко В. В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України «Спадкове право» / В. В. Васильченко // Довідник нотаріуса. — 2006. — № 2. — С. 2 - 96.
9. Кухарев О. Є. Спадкове право України: навч.-практ. посіб. / О. Є. Кухарев. — К.: Прав. єдність, 2011. — 222 с.
10. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд: наук.-практ. посіб. / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рябовська, О. О. Карма та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. — К.: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2007. — 1216 с.
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник / З. В. Ромовська. — К.: Прав. єдність, 2009. — 264 с.
12. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: [в 4 т.] / [А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Крищенко, В. Г. Ротань]. — К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2005. — Т. 3. — 928 с.
13. Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. / Л. К. Буркацький. — К.: Ін Юре, 2008. — 384 с.